

գեւորը զգացումը զօրացնելու: Շարահաններ, գանձեր, աղօթքներ զլիսաւոր արգիւնքները պիտի ըլլաին հոգեւոր այս արթնութեան: Անոնց մեծ մասը անշուշտ պարզ յարասութիւններ են Ս. Գրքէն, ազգեցութեանը մէջէն ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցիին, և սակայն կան նմոյշներ ուր ամենէն խտտապահանջ արուեստագէտը պիտի չլինայ դատափետման պատրուակ գտնել: Իսկ երբ նկատի ունենաք թէ անոնք բոլորը տողորուած են ու գեղէնութեամբ և գորովով, իրեք անապակ զեղումը մեր յոյսին, հաւատքին ու երազին, ուր կայ մեր երկիրը, մեր ժողովուրդը իր խոր ձգտումներով և ապրումներով, այն ասին հոգեւոր երգը, հայ երգը պիտի դառնար մեր քրիստոնէական մշակոյթին ամենէն քաղցր երեանքերէն մին: Ներուժ, կշռաւորութիւն, այնքան շնորհալիօրէն քաղցր միանգամայն հայ հոգեւոր երգը, բայց մանաւանդ կրօնական անհուսն ոգեւորութեամբ մը վեր թեւող: Գերազանցապէս յստակ ու զօրեղ, մարդկայնօրէն սրտառուչ և աստուածայնօրէն բարձրամիտիչ:

Սակայն քրիստոնէայ հայ հոգին միայն թեւող երգերու (երաժշտութիւն) և ճարտականներու (բանաստեղծութիւն) ծնունդ պիտի չտար, այլ պիտի ստեղծէր ինչպէս ըսինք իր գերազանց՝ քարէ երգերը, Հայ եկեղեցւոյ հարստագեղեցութիւնը: Պարզ, յստակ, իմաստութեամբ ճառագայթուն բայց միասեղ հայ ճարտարագիտութիւնը, սուրբ խանդով ու խոյանքով վեր բարձրացած իր բոլոր ծաւալներով, մակարդակներով ու գիծերով, հայ աղօթքը, հայ տենչանքը երկնքին մէջ վերացնելու համար:

Իսկ երբ այդ միծափելի ու մակարդակ օրմերուն վրայ կը բացուին շնորհալի ծաղկաւորութիւններ, քանդակներ, այն ատեն հայ տաճարը ծանր ու լուրջ միտքով հանգերձ՝ միասեղ ուրախութեամբ մը պիտի լեցնէր նայող աչքը:

Հայ եկեղեցին այսպէս ծնունդ կուտար հայ արուեստին ու կը պատրաստէր հայ ոգիին զէնքը իր գոյութեանական պայքարին համար: Մեր պատմութեան ներքին իմաստը զլիսաւորապէս այդ պայքարին մէջ է, և անոր գերազանց արտայայտութիւնը՝ Հայ եկեղեցին:

(2)

Ե. Վ. Տ.

ԿՐԾՆԱԳՆՏՄԱՆ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Իւրաքանչիւր արուեստագէտի գիտակցութեան մէջ, աշխարհը կը ցոլանայ մասնաւոր և միակ կերպով մը: Իւրաքանչիւր արուեստագէտ կը թուի ըլլալ անձանթի հայրենիքի մը քաղաքացին՝ հայրենիքի մը՝ (anima) զոր ինքն իսկ մոռցած կամ անգիտացած էր: Եւ որքան որ արուեստագէտը մոռենայ այս հայրենիքին, այսինքն որքան նուաճումը ըլլայ ուժգին և ուղղակի, այնքան իր գործը գեղեցկութեան և կատարելութեան կը բարձրանայ:

Իր գիտակցութեանը մէջ խորապէս կորսուած այս հայրենիքին մէջ է որ Բեռլոս կը փորձէ վերագաճաւ, գտնելու համար իր տպագրութեանց խնդրութիւնը և վերադարձաբերելու համար զանոնք իր գործերուն մէջ, զոր խորը պեղելու իր մեթոտը կ'անուանեն իր գործը դատողները: Իր էութեան ամենաթափաքուն բայց լուսաւոր մասերը դուրս բերելու համար է որ արուեստագէտը իր գործին մէջ պիտի վերադարձաւ գրէ աշխարհը, ոչ թէ պայմանադրական պատկերներով և ծանօթութիւններով, որոնք հասարակաց են, այլ ձեւափոխելով իրականութեան կերպարանքները, նոյն այդ իրականութեանը հասնելու համար: Զեւազեղծում, և ոչ թէ ճշգրիտ մերձեցում. վերբերելու համար anima-ն, այսինքն այն իրականութիւնը որուն կը նկրտի հասնել, ծակելով եսին քարացած կեդեւը:

Բանաստեղծութիւնը եւ արձակ. — Ամէն բանէ առաջ լեզուէ կշռաւոր է (rythmique), իրեւ արդիւնք անշուշտ ներքին, մտածումի բիբլիոն, և բարացուցիչ մը իր մեծ բանաստեղծ մը ըլլալուն, ուր բաները կը գաղղին իրենց սովորական իմաստէն՝ յայտնուելու համար նոր նշանակութեան մը մէջ: Վասնզի երբ բառերուն կամ նախադասութեանց կը պակսի մագնիսը, ներշնչումը, կտորը կը դառնայ արձակ: Նարեկը բանաստեղծական է ամբողջապէս:

ու այդ է պատճառը որ իր տողերը ունենան մագնիսականութիւն և կռոյթ, եթէ ուզենք պատկերով մը բացատրել տարբերութիւնը բանաստեղծութեան ու արձակին, կարելի է ըսել թէ արձակը կը համեմատուի պարզ քաղաքներին, իսկ բանաստեղծութիւնը՝ պարիս: Հատածները, այսինքն չափական գրութիւնը չէ որ գրուած քին կուտայ կըշտոյթ, այլ այն ներշնչումը որ զայն կը թեւաւորէ և նախադասութեանց կուտայ նոր կերպարանք և նշանակութիւն:

Այս է պատճառը անշուշտ, որ Նարեկի գլուխները վերածուին յաճախ նոյնազիւտ յարեւմտեան ամբողջութիւններու, նոյն բառերով սկսող և նոյն իրիմից ներքեւ: Ինչպէս ըսինք, նախորդ գլուխներուն մէջ, այս շարքերը յաճախ վարդաբաններու պէս կ'երկարին, սակայն գոժտուր չէ զայն գնահատել: Եւ օրինակ՝ շնորհիւ այն սեռն ու սերտ ներքին թրթռացումներուն, որոնք Նարեկին կուտան կերպարանք ու նշանակութիւն: Յետոյ, մերձիմաստ, համազօր տեսիլներու այս համաչափ յաշորգութիւնը որ հազիւ բարձրագոյն և ստատագոյն տեսիլով մը կ'աւարտի՝ կ'ընէ երգի մը ստեղծութիւնը, շնորհիւ իր նորութեան և նորոգման:

Բանաստեղծականութեան վերագրելի է նոյնպէս Նարեկացիի մօտ, իմաստը շատ յաճախ բառին ստորագասող ճաշակը՝ տեսակ մը զօրեղատիպ բառեր գործածելու, և իր տողերն առատօրէն յեղուտ անոնցմով, Բայեր, ածականներ, անուններ իրենց վառ ու շշուռ ճոխութեանը շնորհիւ, իրաւ է թէ լեզուին կուտան նոր գանձարանի մը երեւոյթը, և իր աղօթքները կը վերածեն յաճախ իրենց կարճանքին մէջ լեզուացող բանականութիւն, զամ արեւէն սղաքուած ու պսպղուն ծովի կոհակներուն, ծանրաբեռն աւելի նախադասութեանց արտաքին տարբերով, քան իմաստներու մանուածներով: Յետուի, շարել, կուտել, թանձրացեալ, խոտաղորշմ, հրփնորոշ մտապատկերներ, թոյլտուութեամբ համեմատաբար պարզ գաղափարի մը՝ որ կը բաւէ և կ'արժէ իբր բանաստեղծութիւն այդ խմբումներուն, ա՛յնքան տպագորուած ըլլալ բառերուն անհատական գոյութեամբ ու զանոնք գրեթէ ըմբոստ, անտարազաս, ինքնարաւ կեանքի մը բարձրացնելու գուարճութիւնն ունենալ, անհասարկ ինչ որ կը թուի թաքուն ու

կենդանի մեթոսն ըլլալ ընդհանրապէս Նարեկի հեղինակին:

Նարեկացին, իր բռնկող ու անզուսպ հոգիին չէ կրցած ծանօթ ոեւէ չափ մը յարմարցնել, իր ներշնչումի յորդառատ թրթռացումներուն խաղընթացն ու մերթզանգիւր սահմանքին պատշաճ, իր տողերը մերթ մեղմ և մերթ ուժգին, կ'առնեն կռոյթի երաժշտական բոլոր ազատ ու քաղցրահնչիւն շափերը: Հակառակ իր լեզուական, քերականական, կանոնադանց ու պեճած սանձարձակութիւններու՝ որոնք Նարեկացիի քերթողական հանճարի տեսակ մը անխիտական ոգիէն կը պոսթկան. հակառակ իր նմանատեսական ու երեքմի ճոռմութեան մօտեցող արտայայտութիւններուն, որոնք հետեւակ գրչի մը տակ խրտուցիչ պիտի նկատուէին. Նարեկը կը պահէ իր բրիթանի հաճելի եղանակաւորումները և թափը՝ շնորհիւ ինչպէս ըսինք այն ներշնչումին որ գերազանցօրէն իրենն է:

ՆԱՐԵԿԱՆ ՈՒՆԻԹԻՆ

Դարերու հասակով, ազգային գրեթէ անգիտակից հոգիին իշած գործի մը առջև, վերլուծումը պարտաւոր է ամփոփուիլ և քանի մը հիմնական գիծերու վրայ սեռել ոչ միայն այդ գործը, այլև այդ գործին ետեւ հեռացող, բացուող, աղուորացող գիծերու այն ստացումը, որոնց մէջ օրորուած պէտք է ըլլայ այդ ժողովորդին ամենէն ամօր հոգեմասը: Տարակոյս չկայ որ Աղղօթմամտեանը ընդունակ է նման ճիգ մը թելագրելու վերլուծողին:

Ձենք ետ դառնար անոր մէջ հաստատելու հայ գրական ոգիին, չընելու համար հանճարի հիմնական յաղանդիչը: Ձենք դառնար ետ անոր մէջ կրկին հաստատելու համար հայ զգայնութեան քանի մը խորագոյն ակօսները և բարձրագոյն լարերը: Ձենք դառնար ետ նոյն անկեղծութեամբ խոստովանելու այդ գործին մէջ խոշոր խրամատային նուազումները, որոնք կարծես մեր պատմութեան նուէրն են մեր ժողովուրդին, այս ամէնը եղած են կանխող էջերուն մէջ:

Փորձ մը այս գործը ազգերու գրական նուիրեանց պատկառելի կրկնակն առաջնորդելու, և ազգերու արժէքներուն հանդիսարանին մէջ իր արձանը ամրապնդ կանգ-

ներու՝ թէև գրական, բայց ամբողջովին իրականութեան հակակշռէն դուրս կարելիութիւն մը չէ։ Կր զգուշանամ թերևս անկէ, հպատակելով մեր դարու ոգիին, որ նման բոլոր արժէքներու վրայ կարծես ստիպողաբար, տարակոյսին չընտը կը հետապնդէ։ Կը զգուշանամ ատակէ մտիչ տագ-նապով մը, գրականութիւն ընկու մեր օրերուն ընդհանրացած հոստորութիւնը։

Անտարտիկոյս որ մեծ գիրք մըն է Ազօթամատեանը, քանի որ մարդկային մեծութիւններու բոլոր սանդղաներուն հաւասար բազմաթիւ հատուածներ կը պարունակէ։ Անտարտիկոյս որ մեծ գրագէտ մըն է հեղինակը, քանի որ այդ հատուածներու ետեւէն անտիպ, յանդուգն, մինչև իր օրը չխորաչափուած աշխարհներու խուզարկումին հետամուտ գրելու կերպ մը ստեղծած է գրեթէ միակուտը, խորքի և ձևի այս արտակարգ յաջողուածքի համադրութիւնը ուրախ ենք կարենալ կազմելու միտքէն ինչպէս կ'հանքէն։

— Միտքէն՝ որուն տեսակը Ազօթամատեանին մէջ առնուազն հաւասար է այդ ժամանակներու բարձրորակ բոլոր իմացականութեանց ներկայացող հարցերու վերլուծումին, խորացումին մէջ երբեք չտկարացող ուժով մը։ Ըլցել թէ երկու Կտակարաններուն ամբողջ գաղափարաբանութիւնը յատկաւ կը կազմէ այդ մտքին, չի նշանակեր անոր ինքնատուութիւնը կործանել։ Նոյն թիղին է որ կը զանալ հազարաւոր գարեւէ ի վեր, կազմելու համար իրերամերձ ըլլաւոր կերպարանքներ, մարդկային մարմին գետին վրայ։

Ըսինք արդէն, ու կ'եզրակացնենք, թէ Նարեկը նուազ միտքեական է. այս տեսակետով Նարեկացին — աւելի գործօն, գործնական նկարագիր մը ունի, և ցոյց չի տար հանգարտ երկնահայեցողութեան մէջ պշտեցեալ մարդու մը պատկերը։ Իր գոր-

ծին մէջ չենք հանդիպիր հոգեբանական գրուածքի մը՝ որ հետեւեալքն ըլլայ միտքե ընկղմումին։ Իսկ եթէ Նարեկի ազօթ-ները չեն լրացնիր դասական նկատուած ազօթքներուն բոլոր պայմանները, ատկեալ թերութիւն մը ըլլալէ աւելի՝ առաւելութիւն մըն է, վասնզի այն աւելին որ ան կը բերէ, կը գերազանցէ բոլոր կարելի խոստումները նման հատորներէ։

— Կհանքէն՝ որ Ազօթամատեանին մէջ արտակարգ խտութեամբ կտորներու գրութիւն մըն է, փնջուած ընդարձակ աշխարհէն ուր կ'աճին մեր յիմարութիւնները, կը շարունակուին մեր մեղքերը, կը շուշանուին մեր երազները։

Այդ միտքէն և այդ կ'հանքէն ճամբայ՝ դէպի ամբողջ մարդկութեան միտքն ու կեանքը, ապահովաբար այո։

Նարեկը մեր ժողովուրդին փառքին ու տկարութեանց հաղորդ, անոր կարելիութիւնէն խոստում, և անոր իրագործումներէն իրը վկայութիւն, երբ մեր նոր գրականութիւնը ուղեց արժեւորել, ապահովաբար գրականութիւն չէր որ կ'ընէր։

Մեր ժողովուրդի պարզագոյն անհատէն մինչև բարձրագոյն տեսանողը՝ դիմ մը կայ այդ գիրքէն անցնող։ Զայն չհասցողն իսկ մաս ունի անոր խորհուրդի էութենէն, զայն թափանցող իր հպարտութենէն։

Ասոնք վճիռներ չեն ընթերցողին։ Մենք կը հաւատանք թէ Նարեկին ընթերցումը հիւանդին վրայ ինչպէս երբեմն մահը ետ կը մղէ, այնպէս ալ հոգեկան հիւանդի մը նուազ աչքերու դիմաց, այս փառքին լոյսը բաւ է ամբողջ աշխարհովը փարտելու։

Մեր գրականութեան գերազանց հայ գիրքն է Նարեկը։

(8)

ԵՂՈՇԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Վ Ս Բ Զ